

Citation:

J.C.M. van Winden, Levensbericht C.A.E.M. Mohrmann, in:
Jaarboek, 1989, Amsterdam, pp. 172-177

Christine Andrina Elisabeth Maria Mohrmann

Christine Mohrmann

1 augustus 1903–13 juli 1988

Op 13 juli 1988 overleed te Nijmegen Christine Andrina Elisabeth Maria Mohrmann; zij bereikte de leeftijd van de zeer sterken, bijna 85 jaar. Een sterke vrouw, dat was zij inderdaad; een vrouw met visie ook, die haar ideeën met kracht van argumenten en met welsprekendheid heeft verwoord. Deze combinatie van visie en energie heeft geleid tot een imposant oeuvre, bestaande uit een groot aantal boeken en artikelen, van welke laatste de voornaamste in 4 delen onder de titel *Études sur le latin des chrétiens* (Roma 1958, 1961, 1965, 1977, Edizioni di storia e letteratura) zijn samengebracht. Een volledige bibliografie van de meest produktieve jaren van haar leven vindt men in de *Mélanges offerts à Mademoiselle Christine Mohrmann*, haar aangeboden bij haar 60e verjaardag in 1963. In 1957 was reeds een *Notice biographique et bibliographique* verschenen, bij gelegenheid van de 30e verjaardag van haar linguïstische activiteiten op het gebied van het Vulgair Latijn, het Latijn van de christenen, het Middeleeuws Latijn en de Oudchristelijke literatuur, door Sever Pop. Zij zelf heeft in 1973 in twee afscheidscolleges, te Amsterdam en te Nijmegen, een indrukwekkende getuigenis van haar visie gegeven; de titels van deze colleges luiden: *De studie van het Middeleeuws Latijn* en *De studie van het Oud-christelijke Grieks en Latijn*, beide dragen de ondertitel *Verleden, heden, toekomst*. Voor het samenstellen van dit levensbericht heb ik dankbaar van deze bronnen gebruik gemaakt.

Christine Mohrmann werd geboren te Groningen in 1903. Haar familie van vaderskant was werkzaam in de detailhandel en kwam uit de buurt van Bremen. Haar middelbare schoolopleiding kreeg zij deels aan het Groningse Gymnasium, dat toen onder leiding stond van rector Groeneboom, deels te Arnhem, aan het Stedelijk Gymnasium aldaar, nadat de familie zich te Rozendaal (bij Arnhem) gevestigd had. In 1922 ging zij Klassieke Letteren studeren te Utrecht en kwam daar in contact met Prof. Joseph Schrijnen, hoogleraar in de Algemene Taalwetenschap, een contact dat voor haar wetenschappelijke oriëntatie van grote betekenis zou zijn.

In 1923, bij de oprichting van de Katholieke Universiteit van Nijmegen, werd Schrijnen de eerste rector, en mevr. Mohrmann volgde hem, om in Nijmegen haar studie voort te zetten. Deze studie richtte zich in het bijzonder op het Vroegchristelijk Latijn. Schrijnen was, na een jarenlange bestudering van de christelijke oudheid gekomen tot de overtuiging dat, en nu gebruik ik de woorden van Mohrmann's Nijmeegse afscheidscollege, 'de nieuwe godsdienst en de nieuwe levenshouding zozeer hun stempel gedrukt hebben op het taalgebruik, dat men van een gestructureerde taalvariatie kan spreken' (p. 6). Hij had de argumenten hiervoor geleverd in zijn *Charakteristik des altchristlichen Latein*, verschenen in 1932. Mohrmann bouwde op deze visie voort in haar proefschrift *Die altchristliche Sondersprache in den Sermones des hl. Augustinus*, ook uit 1932. Dat deze twee werken in hetzelfde jaar verschenen

doet het vermoeden opkomen, dat hier niet alleen een beïnvloeding van leerling door leermeester heeft plaatsgevonden, maar dat de leermeester in de ontwikkeling, die zijn visie heeft doorgemaakt (zie Nijmeegse rede, p. 5-6), ook door de leerling beïnvloed is. In de titel van de dissertatie valt de term ‘Sondersprache’ op; deze term duidt de idee aan die het kenmerk van de Nijmeegse school zou worden: Het Vroegchristelijk Latijn een ‘Sondersprache’, een ‘Langue spéciale’, in het Nederlands het best weer te geven met ‘groeptaal’. Deze opvatting heeft vele vragen opgeroepen. Een weerklank van de kritiek die opklonk is te horen in de volgende woorden uit het Nijmeegse afscheidscollege: ‘Onbekend met de betekenis die de term ‘langue spéciale’ in de kringen van de beoefenaars van de sociale taalkunde had, meende men dat Schrijnen de theorie verkondigde, dat de christenen een ‘eigen taal’ hadden, hetgeen natuurlijk een absurditeit zou geweest zijn. Toch heeft het bijkans vijf en twintig jaar geduurd voordat het gelukt is, ook aan niet-linguïsten duidelijk te maken dat de term ‘groeptaal’, ‘langue spéciale’, geen afzonderlijke taal aanduidt, maar een taalvariatie binnen het kader van de algemene taal, gevolg van sociale differentiatie in de ruimste zin des woords, dat wil zeggen, dat zij die een groeptaal bezigen ook deel hebben aan het algemeen taalgebruik, binnen hetwelk de taalvariatie zich manifesteert’ (p.8). Hierbij valt op te merken, dat de kritiek zeker niet alleen terug te voeren is op een gebrek aan inzicht in het verschijnsel ‘groeptaal’. Het ging er ook om te bepalen, hoever zich dat verschijnsel uitstrekte. Had het enkel betrekking op het gebied van de ‘woordenschat’ – invloed van Grieks of Hebreeuws, neologismen, nieuwe inhoud geven aan bekende Latijnse termen – of strekte zich dit eigene ook uit tot de syntaxis. In 1936-7 verscheen een 2-delig werk van Schrijnen en Mohrmann, getiteld *Studien zur Syntax der Briefe des hl. Cyprian*. In dit werk werd minstens gesuggereerd dat ook de syntaxis van Cyprianus een eigen, christelijk, karakter gekregen heeft. Tegen deze visie is door vele auteurs, o.a. door Löfstedt, protest aangetekend. (Vgl. H. Hagendahl, *Von Tertullian zu Cassiodor. Die profane literarische Tradition in dem lateinischen christlichen Schrifttum*, Acta Universitatis Gothoburgensis, 1983.) In de 2e uitgave van haar dissertatie (Amsterdam, A. Hakkert, 1965) heeft zij in een *Nachtrag* ook zelf nuanceringen aangebracht (zie ook *Nach vierzig Jahren* in *Études* IV, 111 vv.). Maar hoe dat ook zij, de visie, door Mohrmann in navolging van Schrijnen ontwikkeld, is van geweldige betekenis geweest voor de studie van het Vroegchristelijk Latijn. De ‘école de Nimègue’ – een aanduiding die haar als francofiel zeer aangenaam was – is over de hele wereld een begrip geworden.

Maar ik wil nu eerst een schets geven van haar verdere levensweg. Zij behaalde haar doctoraal examen in 1928. Zij was toen al docente Klassieke Talen te Venray (aan het meisjessgymnasium ‘Jerusalem’) sinds 1926 en zou van 1929 – 1946 lerares zijn te Nijmegen (‘Mater Dei’). Uit die tijd stamt haar *Homerische Spraakleer ten dienste der Gymnasia* (1933).

In 1937 werd zij privatdocent te Utrecht in ‘Vulgair Latijn, Latijn van de christenen, Latijn van de Middeleeuwen’ en in 1942 lector met dezelfde leeropdracht. In 1946 werd zij lector aan de Amsterdamse Universiteit voor dezelfde vakken. In 1953 volgde haar benoeming tot hoogleraar (eerst buitengewoon, in 1960 gewoon) in ‘het Grieks van de christenen, Vulgair Latijn, het Latijn van de christenen en het Middeleeuwse Latijn’ aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen. (Het had voor de hand gelegen dat zij in 1938 al benoemd zou zijn aan deze universiteit als opvolger van

haar leermeester Schrijnen, maar al tevoren was gebleken dat dit van bisschoppelijke zijde zou worden tegengehouden vanwege haar vrouw-zijn. Deze pijnlijke ervaring had haar ertoe gebracht een benoeming elders, die zich in 1937 te Utrecht aanbood, te aanvaarden (in 1938 openbare les in Utrecht). De wens echter om mee te bouwen aan het instituut waarvan haar leermeester de eerste rector was geweest, heeft haar doen besluiten de benoeming in Nijmegen toch te aanvaarden. Zij nam in Utrecht ontslag. Het Amsterdamse lectoraat continueerde zij. In 1955 werd zij ook daar hoogleraar.

Inmiddels had haar faam zich ver over de landsgrenzen verbreed en had zij op vele plaatsen aan literaire en theologische faculteiten o.a. te Parijs, Rome, Dublin, München, Catania, Straatsburg, Bonn, Londen, Leuven, Wenen, Coïmbra en Notre Dame USA gastcolleges gegeven.

Als assistente van Schrijnen was zij in die jaren betrokken bij de oprichting van het Comité International Permanent des Linguistes. Deze organisatie, opgericht in een in de eerste wereldoorlog neutraal gebleven land door C.C. Uhlenbeck en Schrijnen in april 1928, stelde zich ten doel de bestaande (Europese) tegenstellingen tussen vakgenoten te overbruggen door het organiseren van internationale congressen en door het publiceren van bibliografieën. In later jaren is Christine Mohrmann de administratieve spil geworden waarom alles wat het Comité betrof draaide. Na eerst vele jaren secretaris van het bureau van CIPL geweest te zijn, werd zij in 1964 benoemd tot secretaris-generaal. Zij is dat gebleven tot 1977. Haar opvolger, ons medelid Uhlenbeck, aan wie ik deze gegevens dank, typeerde haar verdiensten met de woorden 'zij zou met enig recht hebben kunnen zeggen: CIPL, c'est moi'.

In de periode vóór haar professoraten vond ook de oprichting van het tijdschrift *Vigiliae Christinae* plaats, waarvan zij met J.H. Waszink, W.C. van Unnik en G. Quispel de oprichtster was. Vele van haar artikelen zijn in de eerste jaargangen van dit tijdschrift verschenen en hebben er in hoge mate toe bijgedragen dat deze 'Review of early christian life and language' tot een alom bekend en gewaardeerd tijdschrift geworden is. Befaamd is haar in de eerst jaargang verschenen kritiek op de nieuwe Latijnse Psalmvertaling, die onder Paus Pius XII werd ingevoerd om de traditionele vertaling te vervangen. Zij laakte in dit werk de classicistische tendentie, die geen recht deed wedervaren aan de eigenheid van het Christelijk Latijn. (De naam 'Vigiliae Christianae' was ook haar idee. Men sprak in de patristische wereld ook wel van 'Vigiliae Christinae'.)

Als hoogleraar heeft zij haar ideeën met veel kracht uitgedragen en een groot aantal studenten geïnspireerd. Zij had een fijn gevoel voor kwaliteit en goede studenten konden verzekerd zijn van haar persoonlijke, nauwgezette en kritische begeleiding (Vgl. *KU Nieuws* 16 sept. 1988, waar B. Heffels een boeiende schets van haar persoonlijkheid geeft). Onder haar leiding kwamen een twintigtal dissertaties tot stand, die veelal gepubliceerd werden in de serie *Latinitas Christianorum Primaeva*, die zij vanaf het begin (1932) heeft geleid.

Naast het Vroegchristelijk Latijn doceerde zij ook het Middeleeuws Latijn. Zij was op dit spoor gezet door de Utrechtse mediaevist Oppermann, toen zij in 1938 haar openbare les over *De structuur van het Oudchristelijke Latijn* had uitgesproken. In haar Amsterdamse afscheidscollege heeft zij op indrukwekkende wijze geschetst, wat de term Middeleeuws Latijn aanduidt - niet de omgangstaal van een etnische

gemeenschap maar een taal van een intellectuele élite, via onderwijs en school van geslacht op geslacht doorgegeven: een niet-nationale hogere verkeerstaal dus - en hoe dit Latijn in de verschillende landen op verschillende wijzen tot stand gekomen is: het vroegst in Ierland, waar vóór de komst van het christendom geen Latijn gehoord was, het laatst in Italië waar men eerst in de 10e eeuw duidelijk getuigenis aflegt van het bewustzijn van tweetaligheid, Latijn náást volkstaal; weer anders was de ontwikkeling in Spanje en in Gallië; in dit laatste gebied zal zij uitlopen op de zogenaamde Karolingische renaissance. Het is dus allerminst zo dat het Middeleeuws Latijn overal van dezelfde aard is en naadloos aansluit bij het Oudchristelijk Latijn. Wel is het zo dat in alle gevallen sprake is van een samenhang met de prediking van het Christendom.

Naast het Oudchristelijk en Middeleeuws Latijn was ook het Latijn van de liturgie voor haar een geliefd onderwerp van studie. In de vijftiger jaren was zij dé raadgeefster van het vernieuwde Centre de Pastorale Liturgique in Parijs; zij had veel contacten met Benedictijner abdijen (o.a. met Dom Botte: *L' ordinaire de la messe* 1953) Uit een serie voordrachten bij Benedictijnen in de USA ontstond haar *Liturgical Latin*, 1957. Het nagenoeg verdwijnen van de oude Latijnse liturgie in de Nederlandse Kerk was voor haar een droevig stemmend gebeuren. Dit heeft haar niet belet om mee te werken aan de totstandkoming van goede vertalingen van liturgische teksten en aan het behoud van goede vormen in de eredienst.

Alles overziend zou men kunnen zeggen dat Christine Mohrmann zich bezig gehouden heeft met de lotgevallen van het Latijn die het gevolg waren van het feit dat de westerse christenen deze taal gingen spreken. Zij heeft dit gedaan vanuit de diepe overtuiging, dat deze wetenschap waard was er een leven aan te wijden, 'ook met bewuste uitsluiting van andere waarden', zoals zij in haar Nijmeegse rede nadrukkelijk opmerkte. Zij werd daarbij geleid door inzichten die de Algemene Taalwetenschap bood enerzijds, en door de historisch-filologische methoden anderzijds. Dit resulteerde in een groot aantal studies over de betekenis van latijnse termen die diep inzicht bieden in de betreffende cultuur.

Ook het Grieks van het vroege christendom behoorde tot haar leeropdracht, maar het heeft in haar leven een minder centrale plaats ingenomen. Wel kwam onder haar leiding een serie, genoemd *Graecitas Christianorum Primaeva* (vanaf 1962) tot stand en handelden enkele dissertaties over Griekse auteurs.

Haar werk heeft nationaal, maar vooral ook internationaal, waardering geogst. Zij werd in 1964 lid van deze Akademie. Zij was ook lid van de Academia dei Lincei te Rome en corresponderend lid van de Bayerische Akademie der Wissenschaften (München), Koninklijke Noorse Academie (Oslo), Royal Irish Academy (Dublin), Österreichische Akademie der Wissenschaften (Wien). Zij was verder lid van de Maatschappij van Nederlandse Letterkunde (Leiden), van de Société des Études Latines (Paris) en de Société de Linguistique (Paris), alsmede erelid van de Linguistic Society of America. Zij was eredoctor van Dublin, Milaan (Sacro Cuore), Nice en Gent. Tenslotte was zij Ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw en Chevalier de la Légion d'Honneur.

Het afscheid van de Nijmeegse Universiteit in 1973 is voor haar een pijnlijk gebeuren geworden, omdat men bij het beëindigen van haar taak de vraag ter discussie stelde, of de door haar bezette leerstoel zou moeten verdwijnen of behouden blijven,

iets wat in onze dagen bijna normaal is, maar dat toen zeker niet was; en hoewel de uitslag gunstig was, heeft het stellen van de vraag alleen al bij haar een diep trauma veroorzaakt.

Tijdens haar emeritaat heeft zij zich veel bezig gehouden met zaken van liturgie en Kerk. In de laatste jaren voelde zij zich steeds eenzamer worden, omdat zovelen van degenen met wie zij in haar werk of anderszins verbonden was geweest, wegvielen. Door de zorgen van haar broer kon zij temidden van haar vertrouwde boekerij blijven wonen, totdat de dood kwam op 13 juli 1988. Op 18 juli werd zij op het kerkhof van de Heilig-Landstichting begraven. Requiescat in pace.